

RADBOUD UNIVERSITEIT NIJMEGEN

De Elfstedentocht en de media

Een onderzoek naar de karakterisering van de Elfstedentocht door Nederlandse en Friese media in de twintigste eeuw

Bachelorscriptie Geschiedenis

Naam: Iris Bosch

Studentnummer: s4385322

Begeleider: Prof. dr. Jan Hein Furnée

Datum: 15 juni 2016

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
Methode.....	5
Elfstedentochten van 1909, 1912 & 1929.....	7
De Elfstedentocht	7
Fries of Nederlands.....	7
Waardering Friese schaatsers.....	8
Het Friese volk	9
De Elfstedentocht van 1942	11
Fries of Nederlands	11
Friese volk.....	12
Waardering Friese schaatsers.....	13
Elfstedentochten van 1954 & 1963	15
Fries of Nederlands.....	15
Friese Volk	16
Waardering Friese schaatsers.....	19
Media	20
Buitenland	21
Elfstedentochten van 1985 & 1997	23
Fries of Nederlands.....	23
Commercie	25
Friese Volk	26
Media	27
Buitenland	28
Conclusie	31
Bibliografie	32
Bronnen.....	32
Literatuur.....	35
Websites.....	35

Inleiding

Het is 8 februari 2012. De Elfstedenkoorts in Nederland is tot een hoogtepunt gestegen. Bij het goed bekeken VARA-programma *De Wereld Draait Door* zitten de schaatsers Erben Wennemars, Mark Tuitert, Erik Hulzebosch, presentator tijdens de tocht van 1963 Koos Postema, voormalig rayonhoofd Sjoerd Schaaff en toerrijder in 1997 Rudy Langen aan tafel. Het hele gesprek straalt de hoop uit de Elfstedentocht dat jaar verreden zal worden. Er werd zelfs getelefoneerd met een voormalig ijsmeester van de Elfstedentocht. Hem werd gevraagd of de eenden kwaakten. Als dat niet het geval was, zou dat volgens hem een goed teken zijn. De eenden kwaakten niet. Toch bleek de tocht niet verreden te kunnen worden. Toen er tijdens de uitzending live geschakeld werd met de persconferentie waarin dit nieuws gebracht werd, was de teleurstelling en deceptie bijna voelbaar. Wennemars merkte op dat Nederland op zijn best is tijdens de Elfstedentocht, maar op dat moment leek het alsof heel Nederland treurde. Toch presenteerde het programma de tocht niet als een compleet Nederlands fenomeen. Toen huisdichter Nico Dijkshoorn zijn gedicht, in het thema van de uitzending, opdroeg, verscheen er achter hem een afbeelding van de Friese vlag. Ook werd er telkens gewezen op de nuchterheid van de Friezen in de organisatie van de tocht. Dit roept de vraag op of de Elfstedentocht als een Fries of Nederlands evenement gezien werd.

In zijn boek *Moet kunnen. Op zoek naar een Nederlandse identiteit* schrijft hoogleraar Nederlandse letterkunde Herman Pleij dat iedere Nederlander zich Nederlands voelt tijdens de Elfstedentocht.¹ Ook sporthistoricus Marnix Koolhaas beschreef in zijn artikel in de bundel *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* de Elfstedentocht vanuit een nationaal Nederlands perspectief. In deze bundel worden aan de hand van verschillende plaatsen of gebouwen, belangrijke momenten uit de Nederlandse twintigste eeuw benoemd. Voor de Elfstedentocht wordt Bartlehiem als herinneringsplaats gebruikt. Koolhaas plaatst de Elfstedentocht als Nederlands evenement in de lange historie van het Nederlandse schaatsenrijden. Het schaatsen gold lange tijd als volksfeest, ter vervanging van het katholieke carnaval, waarbij de normale omgangsnormen niet meer golden.²

Volgens Koolhaas werd de moderne Elfstedentocht na de Tweede Wereldoorlog ongekend populair. Vanaf de editie van 1954 was het een massaal volksfeest. En de heroïsche editie van 1963 behoort volgens Koolhaas in canon van de vaderlandse geschiedenis. De gehele natie leefde dat jaar mee met de tienduizend rijders die onder barre omstandigheden de tocht probeerden te volbrengen. Daarnaast was de Elfstedentocht symbool voor nationale verandering en continuïteit. Doordat er 23

¹ Herman Pleij, *Moet kunnen. Op zoek naar een Nederlandse identiteit* (Amsterdam, 2014), 37.

² Marnix Koolhaas, 'Bartlehiem. De Elfstedentocht als icoon van de Nederlandse schaatscultuur', in: Wim van den Doel (red), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam, 2005), 309-321.

jaar verschil zat tussen de twaalfde en dertiende Elfstedentocht werd de verandering die Nederland had doorgemaakt duidelijk zichtbaar.³

Er was niet alleen verandering, maar ook continuïteit zichtbaar. Volgens Koolhaas waren het enthousiasme en betrokkenheid van rijders en publiek bijna een eeuw lang hetzelfde gebleven. Deze mensen voelden bij de Elfstedentocht een intense collectiviteit. Dit collectiviteitsgevoel werd veroorzaakt door het (bevroren) water als nationaal bindingsmiddel en de traditionele Hollandse ondernemingslust, waarbij gevaren en ontberingen vanzelfsprekend getrotseerd werden.⁴ Eric Venbrux voegt hier nog een derde en vierde nationaal gevoel aan toe. De tocht stond symbool voor de Nederlanders die de natuur weten te beheersen. Dit gevoel was vooral sterk wanneer boeren en buitenlui de held waren van de tocht, omdat zij bemiddelaars zijn tussen natuur en cultuur. Daarnaast markeerde de Elfstedentocht een winter die collectief als streng ervaren werd. Het zorgde dus voor een collectief tijdsbesef.⁵ Dit gevoel van eenheid was terug te zien in de kijkcijfers van de tocht. In 1997 keken ruim negen miljoen mensen gemiddeld zeven uur naar de Elfstedentocht. Een kwart miljoen bekeek de tocht van dichtbij in Friesland.⁶

De Elfstedentocht zorgde er ook voor dat allerlei tegenstelling binnen de natie werden opgeheven. Mede door toedoen van de media was de opwinding over de tocht sinds jaren een nationaal fenomeen. Daarnaast werd de overheersende identiteit, de Friese, uitgedrukt met de Friese taal en vlag, verzoend met de Nederlandse. De Elfstedentocht was een icoon van Friesland en een nationale gebeurtenis zonder weerga geworden. Daarnaast was het een tocht voor alle lagen van de bevolking. Arm en rijk rijden allemaal samen de Elfstedentocht.⁷

Toch was er ook ruimte voor regionale rivaliteit. Regionaal chauvinisme kwam bij het schaatsen. Het kortebaanschaatsen was al langer een bron van regionaal chauvinisme, maar tijdens de Elfstedentocht kwam dit ook naar voren. In 1912 verloor de voormalig wereldkampioen hardrijden op de schaats de Elfstedentocht. Vijf jaar later kwam hij getergd terug om de in zijn ogen chauvinistische Friezen een lesje te leren. En dat lukte.⁸ Daarnaast beklagden de Friezen zich over de 'Elfstedengekte' die door de 'Hollanders' naar Friesland was gekomen.⁹

In hun publicaties missen Venbrux en Koolhaas een systematisch onderzoek naar de relatie tussen media en de Elfstedentocht gedurende de gehele twintigste eeuw. Daarnaast hebben de twee onderzoekers voornamelijk een Nederlands perspectief en weinig aandacht voor de Friese kant. Om

³ Koolhaas, 'Bartlehiem', 315.

⁴ Ibidem.

⁵ Eric Venbrux, 'Op het ijs kent men 's lands wijs. Over de betekenis van het schaatsen', in: Huub de Jonge (red.), *Ons soort mensen. Levensstijlen in Nederland* (Nijmegen, 1997), 284.

⁶ Venbrux, 'Op het ijs kent men 's lands wijs', 283.

⁷ Venbrux, 'Op het ijs kent men 's lands wijs', 273-311.

⁸ Koolhaas, 'Bartlehiem', 315.

⁹ Venbrux, 'Op het ijs kent men 's lands wijs', 283.

dit aan te vullen zal dit onderzoek zich concentreren op het verschil in karakterisering van de tocht tussen Friese en Nederlandse kranten. De onderzoeksvraag die tijdens dit onderzoek leidend zal zijn luidt als volgt: Welke veranderingen zijn zichtbaar in de manier waarop de media het karakter van de Elfstedentocht als Nederlands of Fries evenement beschreven?

Met deze onderzoeksvraag levert dit onderzoek een bijdrage aan de Nederlandse sportgeschiedenis. Sportgeschiedenis is in Nederland op dit moment nog een ondergeschoven kindje. Het heeft lang geduurd voordat de professionele wetenschappers dit vakgebied zijn gaan overnemen van amateurhistorici, journalisten en liefhebbers. Pas na de jaren 1950 verschijnen de eerste wetenschappelijke publicaties over sportgeschiedenis.¹⁰ Sinds enkele decennia is er meer aandacht gekomen voor het institutionaliseren van de sportgeschiedenis en het verankeren daarvan in de wetenschap. Zo zijn er instituties gekomen die zich bezighouden met onderzoek naar sportgeschiedenis en wordt er op universiteiten meer aandacht besteed aan deze discipline. Ondanks de professionalisering van de sportgeschiedenis zijn er nog een aantal hiaten in het onderzoek ernaar. Zo is er nog weinig onderzoek gedaan naar de relatie tussen media en sport.¹¹

Methode

Voor dit onderzoek is ervoor gekozen om gebruik te maken van krantenartikelen. Hiervoor is gekozen omdat de krant gedurende de gehele twintigste eeuw een belangrijke informatiebron is geweest. Om de hoeveelheid artikelen behapbaar te houden is ervoor gekozen om voor acht van de vijftien Elfstedentochten (1909, '12, '29, '42, '54, '63, '85 en '97) te zoeken naar berichtgeving uit twee Nederlandse en twee Friese. De eerste Nederlandse krant is *De Telegraaf* en als tweede Nederlandse krant is gekozen voor de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en voor de tochten na 1970 zijn opvolger het *NRC Handelsblad*. De Friese kranten de *Leeuwarder Courant* en het *Friesch Dagblad* zijn als Friese media gekozen. Daarnaast is voor de jaren '29 en '42 gebruik gemaakt van respectievelijk het *Leeuwarder Nieuwsblad* en het *Nieuwsblad van Friesland*. Dit om ervoor te zorgen dat er ook genoeg Friese artikelen te vinden waren voor die jaren. Dat deze twee andere kranten nodig waren, heeft te maken met de beslissing om alleen artikelen mee te nemen die te vinden zijn in het krantenknipselarchief van de Vereniging Friesche Elf Steden, waardoor er niet altijd genoeg te vinden

¹⁰ Niek Pas, 'Grand Départ', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 128 (2015), 457-469; Theo Stevens, 'Sport en sportgeschiedenis in Nederland', *Groniek* 32 (1999), 247-252; Maarten van Bottenburg, 'Historiografie van de Nederlandse sportgeschiedenis', *Theoretische Geschiedenis* 25 (1998), 12-24; Ruud Stokvis, 'Belgium and The Netherlands', in: S.W. Pope en John Nauright (red.), *Routledge Companion to Sports History* (New York, 2010), 350-359.

¹¹ Pas, 'Grand Départ', 457-469; Stevens, 'Sport en sportgeschiedenis in Nederland', 247-252; Stokvis, 'Belgium and The Netherlands', 254-359; Van Botterburg, 'Historiografie van de Nederlandse sportgeschiedenis', 12-24.

was voor bepaalde kranten. Het archief bevindt zich in het Fries historisch en letterkundig centrum Tresoar in Leeuwarden.

Uit de gelezen artikelen zijn een aantal thema's gedestilleerd waarin het verschil in de verhouding tussen het regionale en nationale karakter van de tocht zichtbaar was. In de eerste vier edities gaat het er hier om of het evenement zelf als Nederlands of Fries gezien werd, hoe tijdens de tocht tegen het Friese volk aangekeken werd en de waardering voor de Friese schaatser. Bij de laatste vier tochten komen in de media nog een aantal andere thema's naar voren. Zo ontstonden er botsingen tussen Nederlandse en Friese media, werd de Elfstedentocht commerciëler en kwam er buitenlandse aandacht voor de tocht.

Elfstedentochten van 1909, 1912 & 1929

De Elfstedentocht

In het jaar 1909 werd de allereerste officiële georganiseerde Elfstedentocht gereden. De in het Friese Witmarsum geboren, maar in Haarlem opgegroeide Pim Mulier was de drijvende kracht achter de organisatie van de tocht. Mulier heeft een belangrijke rol gespeeld in de organisatie van de Nederlandse sport aan het einde van de negentiende eeuw. Mulier zag sport als een nationale aangelegenheid omdat door middel van sport de dienstplichtige soldaten fysiek klaargestoomd konden worden voor oorlog. In 1907 kreeg Mulier de opdracht van de minister van Oorlog W.F. ridder van Rappard om de Nederlandsche Militaire Bond voor Lichamelijke Opvoeding om te vormen tot een bond voor militairen én burgers. Deze bond moest een manier zien te vinden om militairen en burgers in beweging te krijgen. Mulier dacht hierbij aan een tocht die hij zelf in 1890, en vele Friezen in de negentiende eeuw ook al hadden gereden. De tocht hield in dat op één dag alle Friese elf steden aangedaan werden. Mulier had zelden 'zoon prettigen dag' gehad. Hij schreef aan gewestelijke schaatsbonden een verzoek of zij niet bij vorst een lange schaatstocht kunnen organiseren. Van de Friese Ijsbond kreeg Mulier als antwoord dat zij de traditionele rondgang langs de elf Friese steden bij uitstek geschikt achtten voor zijn idee. Nadat het eind 1908 was gaan vriezen, schreef de Friese Ijsbond ondanks invallende dooi op 2 januari 1909 de allereerste Elfstedentocht uit. Het zal de enige tocht zijn geweest die door de Friese Ijsbond georganiseerd werd.¹² Bij latere edities nam de vereniging de Friesche Elf Steden de organisatie van de tocht op zich, omdat M.E. Hepkema meer toekomst zag in de tocht dan een eenmalig evenement. De Friesche Ijsbond wilde het namelijk bij deze ene keer in 1909 laten.¹³

De Elfstedentocht als officieel georganiseerd evenement is dus de uitvinding van een nationale organisatie, opgepikt door regionale verenigingen. Maar in de berichtgeving over de Elfstedentochten van 1909, 1912 en 1929 is een trend te zien naar het benadrukken van het Friese karakter van de Elfstedentocht. Hierbij werd gebruik gemaakt van Friese symbolen, aandacht voor Friese schaatsers en voor het enthousiasme van het Friese volk.

Fries of Nederlands

De kranten hingen tijdens de eerste editie van de Elfstedentocht nog geen label aan de tocht. De berichtgeving was in 1909 vooral nog organisatorisch van aard. Kranten kondigden aan dat de tocht

¹² Koolhaas, 'Bartlehiem', 309-321.

¹³ Koninklijke Vereniging de Friesche Elf Steden, Historie <<https://www.elfstedentocht.frl/de-vereniging/historie/>> [geraadpleegd op 19-04-2016].

verreden zou worden, vermeldden waar de controles plaats zouden gaan vinden en wie deze controles zouden gaan uitvoeren.¹⁴

in 1912 en 1929 begonnen journalisten de tocht meer een regionaal karakter mee te geven. Met het benoemen van Friese symbolen legden journalisten meer de nadruk op de Elfstedentocht als een typisch Fries evenement. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* gaf informatie over de controleposten en hoe deze zichtbaar zouden worden gemaakt. De Friese vlag werd hierbij als hulpmiddel gebruikt. 'Een contrôlepost, die kenbaar is aan een Friesche vlag (blauw en wit, met roode pompebladen in de witte banen) en bij donker aan een roode lantaarn.'¹⁵ Daarnaast maakte de krant gebruik van enkele Friestalige regels uit een Fries liedje waarin wordt gezongen dat de Elfstedenrijders 'wer thús yn skimerjoun'¹⁶ zouden zijn. Door de barre omstandigheden van de tocht, verwachtte de krant dat dit juist niet het geval zou zijn.¹⁷ Dooiweer en daardoor zeer waterig ijs, zorgden voor de barre omstandigheden. Veel rijders reden de tocht met natte kleding. 'Doch een Fries die eenmaal de schaatsen onder heeft, let niet op dergelijke kleine onaangenaamheden', benadrukte *De Telegraaf* de herkomst van veel van de Elfstedenrijders.¹⁸

Waar de Nederlandse kranten de tocht als Fries evenement zagen, eigenden de Friese media zich deze toe. In 1929 zag de *Leeuwarder Courant* de tocht als iets dat alleen in Friesland gehouden kon worden en het ultieme schaatsvermaak was. 'Alles wat men verder op dit gebied onderneemt, elders in den lande, is surrogaat.'¹⁹ Toch had het evenement wel rijders uit heel het land nodig om de tocht van belang te maken. 'De ijssport in Friesland viert pas hoogtij, wanneer uit geheel Nederland en zelfs uit het buitenland de rasechte schaatsenrijders zich opmaken en gehoor geven aan den oproep van de vereeniging 'de Friesche Elfsteden' om den grooten tocht, ruim 200 K.M te maken', zo schreef de *Leeuwarder Courant*.²⁰

Waardering Friese schaatsers

Ook in de waardering voor Friese schaatsers kwam de Friese aard van de Elfstedentocht naar boven. De nadruk lag bij Friese media op de favorieten voor de Friese bevolking. 'Zal de Hollandsche Koning of de Friesche Keizer het winnen?', vroeg het *Leeuwarder Nieuwsblad* zich af. Volgens de krant hoopte men stilletjes op het laatste, maar was men het 'den sympathieken De Koning wel gezind'.²¹

¹⁴ 'Elfstedentocht', *Leeuwarder Courant*, 12 januari 1909.

¹⁵ 'De Elfstedentocht', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 7 februari 1912.

¹⁶ Weer thuis in de schemeravond

¹⁷ 'De Elfstedentocht', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 7 februari 1912.

¹⁸ 'De Elfstedentocht en -wedstrijd', *De Telegraaf*, 7 februari 1912.

¹⁹ 'De Elfstedentocht en -wedstrijd', *Leeuwarder Courant*, 13 februari 1929.

²⁰ 'De Elfstedentocht en -wedstrijd', *Leeuwarder Courant*, 12 februari 1929.

²¹ 'De Elfstedentocht', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 7 februari 1912.

Ook de Nederlandse media benadrukken de voorkeur van de Friezen, maar hadden daarnaast ook oog voor het enthousiasme die ontstond bij de overwinning van een Hollander. Volgens *De Telegraaf* waren de toeschouwers van de wedstrijd ervan overtuigd dat een Fries zou gaan winnen, want 'wie anders kan zulk een toer volbrengen?' Toch benadrukte de krant dat de Nederlander de Koning ook door de Friezen enthousiast werd toegejuicht en onder donderend gejuich naar een hotel gebracht werd.²²

De rivaliteit tussen een Nederlandse en Friese schaatser die Koolhaas voor de tocht van 1912 opmerkte was ook in de jaren daarna terug te zien. In 1912 hoopte men nog stilletjes, maar de overwinning van Leemburg in 1929 maakte meer los. Dat deze 'stoeren Fries' wint van de 'jongeren en beter getrainden Hollander' Jongert, is iets, waar volgens het *Leeuwarder Nieuwsblad*, heel Friesland trots op terugziet. Leemburg had aan de wens van de Friezen voldaan.²³ De overwinning van Leemburg was echter niet vanzelfsprekend. Uit verslagen blijkt dat Leemburg plotseling voor lag op de koploper Jongert. Een aantal mensen in de omgeving van Jongert beweerden dat een aantal Friezen de 'Hollandsche knapen Jongert en Pronk' een omweg lieten maken. Het *Leeuwarder Nieuwsblad* verweerde zich tegen deze uitspraken en benadrukte dat ze 'niet geloofde dat er gewestgenoten zouden zijn die de rijders opzettelijk zouden misleiden. Hoewel het Friesche volk blij was met de overwinning van een Fries, hadden ze het Jongert ook gegund en zouden ze hem zeker niet hebben benadeeld.'²⁴

Dat de overwinning van een Fries in Friesland in goede aarde viel, lag in de lijn der verwachting. Maar ook de Nederlandse media juichten in 1929 de overwinning van de Fries toe. De Nederlandse media toonden geen rivaliteit tussen Nederland en Friesland. Dat uiteindelijk een zoon van Friesland en van de Friese hoofdstad won, verwekte volgens *De Telegraaf* een 'storm aan geestdrift'.²⁵ Maar ook de *Nieuwe Rotterdamse Courant* was verheugd over dit feit. Het deed hen als 'Hollanders' goed dat het een Fries, 'zoon van den Frieschen stam', was die 'den typisch Frieschen wedstrijd' gewonnen had.²⁶ De krant gaat ook mee in de taal van de Friezen. De krant sprak over 'Hollanders' en 'Holland' terwijl ze ook aangaven dat dat iets is, wat in Friesland veel gebeurde. 'uit Holland, zoals men hier nu eenmaal zegt'.²⁷

Het Friese volk

Het is opvallend dat wanneer men sprak over het publiek dat de Friezen werden neergezet als een enthousiast, gastvrij en behulpzaam volk. Al in 1912 zouden er veel toeschouwers langs de kant

²² 'De Elfstedentocht en -wedstrijd', *De Telegraaf*, 7 februari 1912.

²³ 'De Elfstedentocht', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 14 februari 1929.

²⁴ 'De Elfstedentocht', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 27 maart 1929.

²⁵ 'Hollands grootsche ijstraditie herleeft', *De Telegraaf*, 12 februari 1929

²⁶ 'Uit den Elfstedentocht', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 16 februari 1929.

²⁷ 'De Elfstedentocht', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 13 februari 1929.

hebben gestaan. En zelfs de koudste Fries werd enthousiast van het evenement, aldus *De Telegraaf*.²⁸ In 1929 spraken de Hollanders met enthousiasme over het Friese landschap. Men was ook enthousiast over de Friese gastvrijheid. Het *Leeuwarder Nieuwsblad* meldde dat een stoere Monnikendammer verrukt was over deze gastvrijheid.²⁹ Ook zag het zwart van de mensen bij de finish toen Leemburg daar aankwam.³⁰

Opmerkelijk is ook dat als het gaat om enthousiasme bij het publiek, dat vaak het hele Friese volk enthousiast is en van het Nederlandse publiek slechts een gedeelte. In 1912 was de 'belangrijken en lang verbeiden wedkamp'³¹ een wedstrijd waar heel sportlievend Nederland belang in stelde, aldus de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*.³² *De Telegraaf* gaf aan dat niet alleen heel Friesland, 'doch duizenden Nederlanders belang stelden.'³³ In 1929 komt dit verschil in belangstelling van de verschillende volken voor de Elfstedentocht ook naar voren. Volgens de *Leeuwarder Courant* werden de deelnemers die vanuit Dokkum terug kwamen naar Leeuwarden 'opgewacht met den Friesche doek met de pompeblèdden wapperend op de Oldehove, als teeken van medeleven door geheel Friesland.'³⁴ Niet alleen leefde het geheel Friesland mee tijdens de tocht, toen de Fries Leemburg de tocht won, was heel het Friese volk blij met deze overwinning, schreef de *Leeuwarder Courant* over het trotse Friese volk.³⁵

²⁸ *De Telegraaf*, 7 februari 1912.

²⁹ 'De Elfstedentocht', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 14 februari 1929.

³⁰ *Leeuwarder Courant*, 13 februari 1929.

³¹ *De Telegraaf*, 7 februari 1912.

³² *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 6 februari 1912.

³³ *De Telegraaf*, 7 februari 1929.

³⁴ *Leeuwarder Courant*, 12 februari 1929.

³⁵ 'De Elfstedentocht', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 27 maart 1929.

De Elfstedentocht van 1942

Onder perfecte omstandigheden werd in 1942 de achtste Elfstedentocht verreden. Toch was het onzeker of de tocht verreden zou worden. Hoewel de tocht als uiting van volkscultuur perfect paste bij de nazi-ideologie, was de Duitse bezetter bang dat de tocht zou leiden tot anti-Duitse uitingen. Na dreigementen dat er hard opgetreden zou worden tegen dit soort uitingen, werd er toestemming gegeven voor de tocht. Toch negeerde het Elfstedenbestuur de Duitse vertegenwoordigers bij de finish. Dit leverde de voorzitter een reprimande op.³⁶

In de berichtgeving over deze editie werd de lijn die in het vorige hoofdstuk beschreven is, zo goed als doorgezet. Het evenement werd nog vooral gezien als een Fries evenement, aan het enthousiasme van het Friese volk werd nog steeds benadrukt en ook lag de nadruk nog steeds op de Friese schaatsers. Maar daarnaast probeerden de Nederlandse kranten de Elfstedentocht voorzichtig een Nederlands tintje mee te geven.

Fries of Nederlands

In de verslaggeving over de Elfstedentocht van 1942 zorgen zowel de Nederlandse als de Friese media ervoor dat er geen misverstand kon bestaan over de herkomst van de tocht. Het is een Friese traditie waar ook Nederlanders aan mee kunnen doen. Volgens de *Leeuwarder Courant* was deze tocht 'een ijsfeest, een Elfstedentocht zoals tot nu toe nog nooit beleefd'. Daarnaast bestempelde de krant deze tocht als een 'door en door Friesche Elfstedentocht.' Redenen hiervoor waren dat de helft van het aantal wedstrijdrijders bestond uit Friezen. Daarnaast domineerden de Friezen de top tien. Ook waren 37 van de eerste 50 rijders Fries. En verder wist een Fries 'de grootste eer van Friesland' te behalen, namelijk het winnen van de Elfstedentocht. Bij de finish werden de 'Hollandsche verslaggevers schertsend geplaagd door de Friesche collega's: 'of er nu nooit eens een Hollander binnenkwam.' Ook het *Nieuwsblad van Friesland* is blij met deze 'Fryslân Boppe'. De nummer een, twee en drie zorgden hiervoor. De nummer drie woonde weliswaar in Julianadorp, maar 'hij is Fries van afkomst en spreekt zijn 'memmetael' nog vlot.' Volgens de krant had men een 'goed rijdende Hollander een verdiende zege niet misgund', maar was met trots op de 'Fryslân Boppe'.³⁷ Maar niet alleen de wedstrijdrijders konden zorgen voor een juichstemming in Friesland. Een van de dames die over de finish kwamen in Leeuwarden, barstte in tranen uit. De aanleiding hiervoor was volgens de *Leeuwarder Courant* het 'fraai volbrengen van het groote nationale Friesche winterfeest'.³⁸

De Nederlandse media hadden iets meer oog voor de Nederlandse kant van de Elfstedentocht. Al is dit bij *De Telegraaf* nog niet terug te zien. Die krant zag in Leeuwarden het

³⁶ Koolhaas, 'Bartlehiem', 316-317.

³⁷ 'Prachtig geslaagde zevende Elfstedentocht', *Nieuwsblad van Friesland*, 23 januari 1942.

³⁸ 'De Elfstedenwedstrijd in 8 uur 44 min. 6 sec.', *Leeuwarder Courant*, 23 januari 1942.

mekka van alle schaatsenrijders.³⁹ Volgens de krant ging het de Friezen niet om de 200 kilometer die er tijdens de Elfstedentocht geschaatst zal worden, maar om het feit dat er langs de elf Friese steden gereden zou worden. 'Dat is sedert onheugelijke tijden de hoogste sporteer van de Friesche schaatsenrijder. Het is een traditie geworden, een brok echte Friesche ijssport-folklore', aldus de krant.⁴⁰ De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* benadrukte het Friese van de traditie minder. De krant zag de tocht 'als een traditie, als de grootste proeve van ijstoerisme, waar velen de moed en ook velen de overmoed hebben gehad om te die te rijden.' Deze rijders kwamen 'vanuit talrijke streken van het land, niet het minst uit 'Holland' naar de Friesche hoofdstad gekomen om aan den vermaarden Elfstedentocht deel te nemen'.⁴¹

Friese volk

Het enthousiasme van de Friezen voor de Elfstedentocht, bleek tijdens de oorlogsjaren weinig aan kracht te hebben ingeboet. Ook tijdens deze editie melden en waardeerden de kranten de inzet van de Friezen. Tijdens deze editie waren het ook de Duitsers die de sportiviteit van de Friezen prezen. De *Leeuwarder Courant*, die het voorbeeld van de Elfstedenvoorzitter niet volgde en wel aandacht schonk aan de Duitse vertegenwoordigers, schreef dat er van 'Duitsche zijde' veel belangstelling bestond voor de Elfstedentocht en -tocht. 'De Beauftragte voor Friesland en Referent für Volksaufklärung und Propaganda hebben met de auto veel steden aangedaan. Ze waren zeer ingenomen met de sportieve stemming der Friezen op deze dag.'⁴² Onder andere door de perfecte omstandigheden, het waaide niet hard en er stond een lekker zonnetje, was er tijdens de tocht een enorme 'mensenmenigte' op de been.⁴³ Toen de eerste vrouw, 'de 21-jarige jongedochter uit Wirkum', over de finish kwam, werd ook zij door de mensenmenigte toegejuicht. Volgens *De Telegraaf* juichte half Leeuwarden haar toe.⁴⁴ Om alle deelnemers aan de tocht te kunnen huisvesten waren er veel slaapplekken nodig. Dit was volgens de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* geen enkel probleem, er werden genoeg slaapplekken aangeboden. De Friezen waren gastvrij en hulpvaardig, iets wat volgens de krant van ouds bekend is.⁴⁵

Dit enthousiasme gold net als tijdens de edities van '12 en '29 voor het gehele Friese volk en vaak voor maar een klein gedeelte van het Nederlandse volk. Opvallend is ook dat wanneer gesproken wordt over Nederlandse en Friese toeschouwers/enthousiastelingen/rijders, dat de

³⁹ 'Sietse de Groot wint Elfstedentocht', *De Telegraaf*, 22 januari 1942.

⁴⁰ 'Zevende Elfstedentocht belooft ideaal te worden', *De Telegraaf*, 19 januari 1942.

⁴¹ '5000 schaatsrijders in Friesland', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 22 januari 1942; 'Elfstedensfeer rondom de Oldehove', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 22 januari 1942.

⁴² 'Naklanken van den Elfstedentocht', *Leeuwarder Courant*, 24 januari 1942.

⁴³ 'Prachtig geslaagde zevende Elfstedentocht', *Nieuwsblad van Friesland*, 23 januari 1942.

⁴⁴ *De Telegraaf*, 23 januari 1942.

⁴⁵ '5000 schaatsrijders in Friesland', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 22 januari 1942.

volgorde dan altijd is: eerst Fries en dan Nederlands. Dit is al zichtbaar bij een fragment over de Elfstedentocht van 7 februari 1912. Dat de tocht in dat jaar op die dag verreden zou gaan worden was nog geen zekerheid. Door ingetreden dooi lag er veel water op het ijs. Het bestuur van de vereniging Friesche Elfsteden liet de rijders stemmen of ze de tocht door wilden laten gaan of niet. 'Kan het? Kan het niet? Durven Friesche hardnekkigheid en Hollandsche ondernemingsdurf het opnemen tegen dooi, zuidwestenwind en regenvlagen?', vroeg het *Leeuwarder Nieuwsblad* zich af.⁴⁶ De verslaggeving in de jaren '29 en '42 veranderde hierin niet. Het *Nieuwsblad van Friesland* zag de Elfstedentocht als een ijsfestijn voor geheel Nederland, maar voor Friesland in het bijzonder. Weliswaar noemt de krant Nederland eerst, de nadruk ligt hier alsnog op Friesland. Het evenement is volgens de krant voor geheel Nederland, maar de waardering voor de overwinning kreeg de winnaar alleen van sportminnende landgenoten: 'de held van schaatsenrijdend Friesland geworden en zijn naam zal op de lippen liggen van geheel sportminnend Nederland.'⁴⁷

Ook in de Nederlandse kranten werd de nadruk gelegd op het Friese enthousiasme en komt het Nederlandse enthousiasme op een tweede plaats. Volgens de *Nieuwe Rotterdamse Courant* ging de aandacht van alle Friezen uit naar de wedstrijd en zou er op de dag van de tocht in heel Friesland over niets anders gesproken worden dan over de Elfstedentocht en zou er niet worden gewerkt. Na afloop van de tocht zou er nog 'lange tijd in Friesland en tal van Nederlandsche huiskamers worden gesproken over de Elfstedentocht.'⁴⁸ *De Telegraaf* bleek nauwelijks aandacht te schenken aan de voorpret van de Nederlanders. 'De leek en dan vooral de Friese leek, constateert vol vreugde dat het vriest.' 'Het woord Elfstedentocht gaat opnieuw als een elektrische vonk door het Friesche land.'

Waardering Friese schaatser

Evenals tijdens de vorige edities waren de Friese media trots op de Friese rijders. De Nederlandse media probeerden daarnaast ook een nationaal geluid te laten horen. De Friese media waren vooral trots op de overwinning van de Leeuwarder Leemburg en de Friese dominantie in de wedstrijd. De *Leeuwarder Courant* schreef over de rijders die de zware tocht een stuk langzamer hadden gereden dan de winnaar, waardoor de 'heimelijke glorie van deze rijders wat verbleekte'. 'Maar dan schitteren de oogen toch ook meteen weer met een vreemden gloed bij de gedachte, dat het Friezen waren, die de topprestaties hadden verricht. En men kan het niet kwalijk nemen, een klein beetje

⁴⁶ *Leeuwarder Nieuwsblad*, 7 februari 1912.

⁴⁷ 'Prachtig geslaagde zevende Elfstedentocht', *Nieuwsblad van Friesland*, 23 januari 1942.

⁴⁸ 'Leeuwarden in elf-steden-sfeer', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 20 januari 1942; 'Elfstedensfeer rondom de Oldehove', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 22 januari 1942; 'De dag van de Elfstedenrecords', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 23 januari 1942.

chauvinisme is bij deze gelegenheid toch ook wel geoorloofd', klonk het verontschuldigend door de *Leeuwarder Courant*.⁴⁹

De Nederlandse media probeerden een nationalistischer beeld te schetsen. Ze lieten de lezers weten dat de Friezen niet alleen Friezen supporteren maar de Nederlanders, en dan met name Jongert, ook goed gezind waren. Volgens de *Nieuw Rotterdamse Courant* vroegen de Friezen zich hoopvol af of een Fries zou winnen. 'Men zou het Jongert gunnen, maar in hun hart hopen de Friezen op een Friese winnaar', aldus de krant.⁵⁰ *De Telegraaf* liet de nummer twee van de Elfstedentocht in 1929, Jongert, aan het woord. Hij blikte in de krant vooruit op de tocht: 'dan leveren Friesland en Holland elkander opnieuw slag.' Daarmee bevestigend wat Koolhaas ook in 1912 signaleerde. *De Telegraaf* kon Jongert de verzekering geven dat 'honderden Friezen hem met vreugde zullen zien komen en zich zullen verheugen als het den stoeren 45-er mag gelukken eindelijk den palm der overwinning weg te dragen.'⁵¹

⁴⁹ 'De Elfstedenwedstrijd in 8 uur 44 min. 6 sec.', *Leeuwarder Courant*, 23 januari 1942.

⁵⁰ 'Leeuwarden in elf-steden-sfeer', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 20 januari 1942.

⁵¹ 'Leeuwarden komt reeds in sfeer', *De Telegraaf*, 17 januari 1942.

Elfstedentochten van 1954 & 1963

Deze tochten vormen de overgangstochten naar de enorme massaliteit die tijdens de tochten van '85 en '97 zichtbaar wordt. De media-aandacht en aandacht van het publiek en rijders wordt steeds groter. Het aantal deelnemers steeg tot 9862 in 1963.⁵² Nederlanders begonnen de tocht ook meer te ontdekken. Dit leidde voor de nuchtere Friezen soms tot bijzondere taferelen en botsingen met de Nederlandse media. Hoewel er meer aandacht kwam vanuit Nederland voor de tocht, blijft de nadruk liggen op de Elfstedentocht als Fries evenement.

Fries of Nederlands

Langzamerhand kwam er steeds meer belangstelling voor de Elfstedentocht door rijders en toeschouwers. Tijdens deze tocht verwachtte het *Friesch Dagblad* echter nog dat er voor de wedstrijd minder animo zou zijn dan tijdens de tochten ervoor. In dat jaar voerde de organisatie namelijk de regel in dat je als wedstrijddrijver twee uur na de winnaar binnen moest zijn om in aanmerking te komen voor het Elfstedenkruisje. 'Voor de toertocht is dus een veel grotere belangstelling, al is 't vrouwelijk element echter maar schaars vertegenwoordigd.' Wel waren er rijders uit alle provincies vertegenwoordigd, zelfs 2 rijders uit Brugge en één Amerikaan, waarvan de naam volgens de *Leeuwarder Courant* deed vermoeden dat het een geëmigreerde Fries was.⁵³

De herkomst van de toeschouwers veranderde nog weinig van samenstelling. De Friese media benadrukken dat er vooral nog Friezen langs de kant stonden. 'Overall langs de route bestond voor dit Friese sportevenement een uitermate grote belangstelling. Bij iedere controlepost werden de rijders uitbundig toegejuicht door een grote schare supporters', schreef het *Friesch Dagblad*, de wortels van het evenement benadrukkend. Ook elders langs de route, bij boerderijen en huizen, stonden mensen die de rijders vriendelijk een goede reis toewensten. Deze groet werd vrolijk en opgewekt beantwoord door de rijders. Naast gegroet werden de rijders door het publiek met een 'tink der om der sit in barst' of 'der leit sân' ook gewaarschuwd voor scheuren in en zand op het ijs, schreef de *Leeuwarder Courant* in de taal die de meeste toeschouwers langs de lijn spraken.⁵⁴

In 1963 ontdekte het Nederlandse schaatspubliek de tocht ook echt. Naast Friese rijders en toeschouwers, werd kwamen er ook Nederlanders op de tocht af. Het publiek bestond nog vooral uit Friezen en tegen de Nederlanders werd wat scheef aangekeken. Om voor de belangstellenden plaats te bieden voor hun auto werd er bij de finish van de tocht parkeerplaatsen gemaakt zodat de honderden belangstellenden hun auto kwijt konden en naar de finish konden kijken.⁵⁵ Uiteindelijk

⁵² Elfstedensite, 18 januari 1963 < <http://www.elfstedensite.nl/over-de-elfstedentocht/alle-tochten/18-januari-1963/> > [Geraadpleegd op 14-6-2016].

⁵³ 'Amerikaanse Fries', *Leeuwarder Courant*, 4 februari 1954.

⁵⁴ 'Elfstedentocht is begonnen als een elfstedenfeest', *Leeuwarder Courant*, 3 februari 1954.

⁵⁵ 'Finish op Groote Wielen geen te groot bezwaar', *Friesch Dagblad*, 18 januari 1963.

werd de winnaar Reinier Paping door duizenden Friezen toegejuicht toen hij de eindstreep passeerde, meldde de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*.⁵⁶ Er bleek ook veel belangstelling te zijn om de tocht te rijden. Zoveel Nederlanders wilden aan de unieke tocht meedoen, dat de organisatie de inschrijving stopte, volgens *De Telegraaf*. Later kon er toch weer worden ingeschreven.⁵⁷ De favorieten van de tocht kwamen nu dus ook uit meer streken.⁵⁸

De Nederlanders die aan deze tocht mee wilden doen, werden in de Nederlandse en Friese pers niet altijd positief beschreven. De *Leeuwarder Courant* vond dat de Nederlanders zich te opvallend kleedden. 'Naarmate de ochtend verstreek veranderde ook het uiterlijk der inschrijvers. Stonden aanvankelijk onopvallend geklede figuren, van wie bijzonder veel op klompen, voor de inschrijftafels, later op de ochtend toen de treinen uit Holland de eerste aanmelders binnenbrachten begon het modieuze element te overheersen. Enkele dames en heren verschenen in uitrustingen alsof zij op après-ski avonden in Davos of Garmisch-Partenkirchen moesten schitteren.'⁵⁹ De tocht van 1963 was er, tot dan toe, een van records. Het grootste aantal deelnemers en het grootste aantal uitvallers. 'Een andere zaak is, dat de Elfstedentocht tot monsterachtige proportie is uitgegroeid. Zeker, het is een fantastische belevenis zo'n tienduizend man op het ijs te zien. En op zo'n dag ziet men Friesland en vooral de Friezen toch wel op hun best. Maar het is onloochenbaar, dat geen tienduizend Nederlanders in staat zijn een normale Elfstedentocht te volbrengen', schreef de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, waarbij het een verschil tussen de Nederlanders en Friezen aanduidde.⁶⁰

Friese Volk

Evenals tijdens de edities van '09, '12, '29 en '42 bejubelden de Friese en Nederlandse media de inzet van de Friezen om van de Elfstedentocht een geslaagd evenement te maken. Het organiseren van de Elfstedentocht zorgde ervoor dat *De Telegraaf* de provincie Friesland bestempelde als schaatsprovincie nummer 1. 'Vooral nu een jonge zoon van dit land, behangen met de lauwerkrans der glorie als nummer 1 uit de marathon de finish passeerde', aldus *De Telegraaf*.⁶¹ De dag waarop de tocht gehouden werd, was volgens diezelfde krant, een nationale feestdag voor Friesland. Volgens de krant kwamen Friezen niet zo snel uit de plooi, maar toen de kopgroep bij de finish aankwamen, klonk er een welkom uit duizenden kelen.⁶² Ook Het *Friesch Dagblad* zag dat de Friezen enthousiast waren over de tocht. De krant vond het aantal aanmeldingen bij de wedstrijddrijders dat uit Friesland

⁵⁶ 'R. Paping wint in elf uur de Elfstedentocht', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 19 januari 1963.

⁵⁷ 'Elfstedenbestuur zette de inschrijvingen stop!', *Leeuwarder Courant*, 18 januari 1963; 'Laatkomers op valreep nog toegelaten', *De Telegraaf*, 18 januari 1963.

⁵⁸ 'Drie Jeenen: Van den Berg, Nauta en Westen zijn van de partij', *Leeuwarder Courant*, 17 januari 1963.

⁵⁹ 'Stormloop op 'lage' startkaarten', *Leeuwarder Courant*, 17 januari 1963.

⁶⁰ 'R. Paping wint in elf uur de Elfstedentocht', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 19 januari 1963.

⁶¹ 'Monstertocht een vreugdedans', *De Telegraaf*, 4 februari 1954.

⁶² 'Elfstedentocht van enkel schaatsjoliijt', *De Telegraaf*, 4 februari 1954.

zelf is binnengekomen opmerkelijk. Dat gaf namelijk wel een duidelijk beeld van de populariteit die de Elfstedentocht in het 'Heitelân' genoot.⁶³

In de verslaggeving van deze tocht zie je ook terug dat het hele Friese volk uitkeek naar de Elfstedentocht, net als tijdens de verslaggeving van de eerdere tochten. Het *Friesch Dagblad* melde dat 'geheel Friesland gedurende deze dagen van hoogspanningen in de kringen van de ijssport blijkt heeft gegeven van een grote belangstelling voor de Friese Elfstedentocht, die vanmorgen in alle vroegte gestart is.'⁶⁴ En de *Leeuwarder Courant* schreef: 'De Friese ijsmarathon, die Friesland in rep en roer zal zetten.'⁶⁵ Toch hebben volgens de krant niet alleen de Friezen meegeleefd. Het meldde ook dat heel Nederland enthousiast had meegeleefd.⁶⁶ Voor *De Telegraaf* bleef de tocht echter een Fries fenomeen. De Elfstedentocht rijden is volgens *De Telegraaf* het ultieme doel voor Friezen. 'De Elfstedentocht te hebben volbracht, is het Friese brevet voor kracht en durf, voor taai doorzetten en uithoudingsvermogen. Het is dit bewustzijn dat jonge kerels voortstuwt het tot de uiterste krachtsinspanning aandrijft: heel Friesland staat achter hen. Zelfs de kinderen op de krabbelbaantjes weten het al: de schaats is de weg naar hun man-woording.'⁶⁷

Naast het enthousiasme bleek het Friese volk net als voor en tijdens de oorlog een belangrijke en gewaardeerde bijdrage te leveren aan de tocht. Deze waardering werd in de Nederlandse en Friese media uitgesproken. Volgens de toenmalige minister Mansholt, die aan de tocht had meegedaan, had men in 1954 de Friezen tijdens de Elfstedentocht van hun beste kant leren kennen.⁶⁸ Tijdens die tocht was het huisvesten van de rijders nog geen probleem. Alle rijders konden makkelijk bij de inwoners van Leeuwarden worden ondergebracht.⁶⁹ In 1963 was dit probleem groter. Het aantal deelnemers van de tocht was veel groter dan in 1954 en inwoners van Leeuwarden werden in 1963 zelfs met behulp van geluidswagen opgeroepen om een bed beschikbaar te stellen voor de rijders. Vooral toen de treinen uit 'Holland' begonnen binnen te komen, omdat toen de 1500 beschikbare bedden die spontaan en kosteloos werden aangeboden begonnen op te raken.⁷⁰ Al was er ook een vrouw die zich hierop had voorbereid en had haar eigen luchtbed meegenomen.⁷¹

⁶³ 'Elfstedensfeer in de Friese Hoofdstad', *Friesch Dagblad*, 3 februari 1954.

⁶⁴ 'Elfstedenrijders geven hun mening', *Friesch Dagblad*, 9 februari 1954.

⁶⁵ 'Elfsteden-ijstraject is beter dan ooit', *Leeuwarder Courant*, 1 februari 1954.

⁶⁶ 'Bij Bartlehiem waarde het spook van de oververmoeidheid weer rond', *Leeuwarder Courant*, 4 februari 1954.

⁶⁷ 'Dagboek van een Leeuwardenganger', *De Telegraaf*, 19 januari 1963.

⁶⁸ 'Prijsuitreiking werd een gezellige bijeenkomst', *Leeuwarder Courant*, 4 februari 1954.

⁶⁹ 'Ongeveer drieduizend Elfstedenrijders meldden zich voor monsterrit', *Leeuwarder Courant*, 3 februari 1954.

⁷⁰ 'Optimistische geluiden van Elfstedentocht', *Friesch Dagblad*, 18 januari 1963; 'Elfstedentochters zoeken nog logies', *Leeuwarder Courant*, 17 januari 1963; 'Record aantal toerrijders', *De Telegraaf*, 18 januari 1963.

⁷¹ 'Record aantal toerrijders', *De Telegraaf*, 18 januari 1963.

Ook voor het berijdbaar maken van de Elfstedenroute, leverden de Friezen hun bijdrage. Zo werden in 1954 zelfs kinderen aan het werk gezet om zand van het ijs te halen.⁷² In 1963 deed de voorzitter van de Vereniging Friesche Elf Steden een beroep op de bevolking om 'te helpen de banen van de Elfstedenroute sneeuwvrij te maken en te houden. De voorzitter verklaarde daarbij 'zeer erkentelijk te zijn voor de steun die de Elfstedencommissie reeds heeft mogen ondervinden.' Met veel geestdrift werden de banen schoongeveegd, volgens *De Telegraaf*.⁷³ Daarnaast werden de inwoners van Leeuwarden verzocht de lampen te laten branden zodat de rijders de stad goed konden vinden.⁷⁴ Niet alleen de voorzitter was erkentelijk voor de steun van de Friezen. Ook de winnaar Reinier Paping was 'bijzonder te spreken over de hulpvaardigheid van de Friese bevolking. Dikwijls kreeg hij een sinaasappel, thee met citroen of koffie.'⁷⁵ 'Bijzonder aardig van de mensen om je dat allemaal te geven', zo zei de winnaar.⁷⁶ Al was er ook hulp waar hij minder blij mee was. Hij werd er namelijk van beschuldigd dat hij zich tijdens zijn solo liet helpen door lokale bewoners en er werd geprotesteerd tegen zijn overwinning. Volgens de *Nieuwe Rotterdamse Courant* was 'protest wel een heel groot woord. Een paar geestdriftige Friezen hadden Paping voor korte tijd en eigenlijk tegen zijn zin voorgereden'.⁷⁷ Uiteindelijk werd hij wel tot winnaar van de tocht uitgeroepen. 'Misschien is Paping door de hulpvaardigheid in het Friese land wel wat geholpen – al zal dat tegen zijn eigen wil zijn geweest – maar de wijze waarop hij heeft gereden heeft ons doen besluiten hem definitief tot winnaar uit te roepen', aldus de organisatie.⁷⁸

Dat het er niet altijd positief aangekeken werd tegen het Friese volk, blijkt uit het feit dat *De Telegraaf* probeerde negatieve vooroordelen over de Friezen te ontcrachten. 'Het gaat vrolijk en luidruchtig toe in 'De Groene Weide'. Wie beweert daar dat de Friezen een stug, eenzelvig volk zouden zijn?', schreef *De Telegraaf*. De verslaggever schreef daarna nog over enkele voorbeelden van hulp van een aantal Friezen om deze uitspraak kracht te geven.⁷⁹ Dat behulpzaamheid bij de Friezen hoog in het vaandel staat volgens *De Telegraaf* bewijst ook een andere passage. 'En dan die andere wedstrijdrijder – het niet niet tijdens een Elfstedentocht, maar dat doet niets aan de zaak af – die tegen het einde geheel vooraan lag, en de overwinning al geheel 'in zijn zak' had: niettemin stopte hij om een eenzaam achter hem aan schaatsende rivaal bij te staan en deze een zware val maakte. HIJ VERSPEELDE ZIJN PRIJS. MAAR WON HET FRIESE HART.'⁸⁰ Deze gastvrijheid kwam volgens dezelfde

⁷² 'Elfstedensfeer in de Friese Hoofdstad', *Friesch Dagblad*, 3 februari 1954.

⁷³ 'Dagboek van een Leeuwardenganger', *De Telegraaf*, 19 januari 1963.

⁷⁴ 'Finish op Groote Wielen geen te groot bezwaar', *Friesch Dagblad*, 18 januari 1963; 'Twaalfde tocht wordt zwaarste uit historie', *Leeuwarder Courant*, 17 januari 1963.

⁷⁵ 'Jeen vd Berg: 'Zonder Uitham was ik nergens gebleven!', *Friesch Dagblad*, 19 januari 1963.

⁷⁶ 'Bijna huilde ik bij de finish', *De Telegraaf*, 19 januari 1963.

⁷⁷ 'R. Paping wint in elf uur de Elfstedentocht', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 19 januari 1963.

⁷⁸ 'Reinier Paping winnaar', *Friesch Dagblad*, 19 januari 1963.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

krant ook niet zozeer voort uit het Friese volk, maar uit hun liefde voor de Elfstedentocht. De Friezen waren gastvrij omdat ze de Elfstedentocht een warm hart toedroegen. De route van de Elfstedentocht gaat langs vele boerderijen. De boeren die op deze boerderijen wonen zijn Fries en daarom leven ze mee met de Elfstedentocht, schreef *De Telegraaf*. 'Ze staan aan de kant met hete koffie; wie even wil rusten, mag binnen bij de kaheel zijn voeten laten ontdooien', aldus *De Telegraaf*.⁸¹

Waardering Friese schaatsers

Net als in de berichtgeving over de vorige edities, ligt ook in 1954 en 1963 de nadruk op de Friese schaatsers en de voorkeur van het Friese volk. Het *Friesch Dagblad* meldde dat er al vrij snel een kopgroep van 15 rijders ontstond tijdens de tocht van 1954. 'Onder hen bevond zich een verheugend groot aantal Friese rijders', schreef de krant tevreden.⁸² *De Telegraaf* probeerde de Nederlandse eer hoog te houden en melde dat 'de strijd om overwinning zou gaan tussen enkele Hollanders en een tiental Friezen'.⁸³ Het eerste gedeelte van de tocht bleek vrij makkelijk doordat er met de wind mee geschaatst werd. Hierdoor was de stemming onder de rijders optimistisch en bijna feestelijk, maar iedereen wist ook dat dit de Elfstedentocht nog niet was, aldus de *Leeuwarder Courant*. Volgens de krant temperden de Friezen en de Nederlanders elk op een eigen manier de verwachtingen: 'De Friezen wisten, dat eltsenien foar de wyn in hurdrider is'⁸⁴ en de Hollanders wisten dat men de dag niet moet prijzen voordat het avond is.⁸⁵ Uiteindelijk wist de Friese Jeen van den Berg de rit te winnen, aangemoedigd door vele toeschouwers. 'En de duizenden jubelden. Weer had een Fries gezegevierd', aldus *De Telegraaf*.⁸⁶

In 1963 won de Overijsselse Reinier Paping. Maar zelfs bij de overwinning van deze niet-Fries werd er door de Nederlandse en Friese media gekeken naar de voorkeur van de Friezen. 'Een van de eersten, die hem feliciteerde met zijn overwinning, was ons aller Jeen van den Berg. Deze bekende Friese rijder werd derde en kreeg voor deze prestatie niet minder applaus. Ieder mens is wel een beetje chauvinistisch en hierop maken de Friezen geen uitzondering', aldus het *Friesch Dagblad*.⁸⁷ In het eerste gedeelte van de tocht was Friesland nog best vertegenwoordigd in de kopgroep.⁸⁸ Maar voorbij Workum voltrok zich wat door de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een nationale ramp voor

⁸¹ 'Dagboek van een Leeuwardenganger', *Telegraaf*, 19 januari 1963.

⁸² 'In record-tempo langs de elf Friese steden', *Friesch Dagblad*, 3 februari 1954.

⁸³ 'Elfstedentocht heeft een magische klank', *De Telegraaf*, 2 februari 1954.

⁸⁴ Voor de wind is iedereen een hardrijder

⁸⁵ 'Elfstedentocht is begonnen als een elfstedenfeest', *Leeuwarder Courant*, 3 februari 1954.

⁸⁶ 'Kort voor Harlingen grepen zes rijders naar de zege', *De Telegraaf*, 4 februari 1954.

⁸⁷ 'Elfstedenrijder gehuldigd in De Groene Weide', *Friesch Dagblad*, 19 januari 1963.

⁸⁸ 'Elfstedentocht: cracks sneuvelen', *Leeuwarder Courant*, 18 januari 1963.

de Friezen genoemd werd. Op dat moment ging Paping ervandoor en begon hij zijn lange solo en zagen de Friezen de kans op een Friese overwinning verdwijnen.⁸⁹

Media

Ook de belangstelling van de media voor de Elfstedentocht werd steeds groter. Al in 1954 schreef het *Friesch Dagblad* over een 'kilometerslange karavaan pers- en radiowagens' die de tocht volgt. Er werd echter door de rijders zo snel gereden, dat de karavaan moeite had ze bij te houden.⁹⁰ De *Leeuwarder Courant* blikte met nostalgische gevoelens terug op de vroegere rustige edities van de Elfstedentocht. 'Tja, die vroegere Elfstedentochten. Dat was nog een wat anders dan nu. Meer onder ons, niet zoveel toeloop – je kon 't lekker overzien en als krantenman had je 't rustiger dan nu. Want nú is de Friese Elfstedentocht een sportgebeuren geworden, dat de belangstelling heeft in alle hoeken der aarde; enige Bosjesmannen en Maori's wellicht uitgezonderd', verzuchtte de krant.⁹¹

Deze grote aandacht, van ook de Nederlandse media, leidde soms tot botsingen tussen de Nederlandse en Friese media. De Nederlandse media werden ervan beschuldigd dat zij te weinig oog hadden voor het sportieve en menselijke aspect van de tocht. De Friese media beschuldigden de Nederlandse ervan dat zij de tocht te spectaculair wilden neerzetten. Dit druiste in tegen het nuchtere, volkse karakter dat de Friese media voor de tocht voor ogen hadden. Daarnaast waren de Nederlandse verslaggevers vaak onwetend over het evenement. Het *Friesch Dagblad* schreef dat de grote Hollandse bladen hun correspondenten sturen zodra de Elfstedentocht in zicht is. Volgens de Friese krant zouden deze 'Hollanders' van hun opdrachtgevers de opdracht hebben gekregen om een behoorlijk en enigszins spectaculair stuk te schrijven. De krant ziet dat bij de minder zakelijke bladen de 'Elfstedenkoorts' begint op te spelen en dat daardoor in ochtendedities al werd geschreven over de tocht, terwijl die op moment van schrijven nog niet gestart is.⁹² De *Nieuw Rotterdamse Courant* probeerde zich hiertegen te verdedigen. 'Laat ons vaststellen dat dit⁹³ het belangrijkste is. Wij zijn zo gespecialiseerd tegenwoordig op uitslagen en records, dat we het sportief genoeg wel eens een beetje in de hoek duwen. Maar hier ter gelegenheid van dit nationale sportfeest bij uitnemendheid omdat alle rangen, standen en leeftijden bij deze 2735 rijders vertegenwoordigd waren, willen we ons gaarne nog eens realiseren dat het om dit plezier, dit sportief plezier met een soort heroïsch tintje, in feite begonnen is.'⁹⁴

Een ander voorbeeld waarbij Friese media de Nederlandse kranten beschuldigden van het te spectaculair beschrijven van de tocht was bij het zogenaamde 'drama Verhoeven'. Dit zou door de

⁸⁹ 'Elfstedentocht begint met valpartij', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 18 januari 1963.

⁹⁰ 'In record-tempo langs de elf Friese steden', *Friesch Dagblad*, 3 februari 1954.

⁹¹ 'Zo ging dat vroeger bij Elfstedentochten', *Leeuwarder Courant*, 2 februari 1954.

⁹² 'Hollandse wijsheid over de Elfstedentocht', *Friesch Dagblad*, 4 februari 1954.

⁹³ Sportief plezier

⁹⁴ 'De Elfstedentocht was een waar sportief genoeg', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 4 februari 1954.

Hollandse kranten zijn gecreëerd. Het hield in dat er werd geschreven dat vooral de Brabantse Verhoeven nadeel zou hebben gehad van een obstakel bij een brug waar overheen gegaan moest worden. Hierdoor zou de Fries Jeen van den Berg makkelijker naar de overwinning hebben kunnen rijden. Enkele bladen zouden Verhoeven zelfs tot morele winnaar hebben uitgeroepen. De *Leeuwarder Courant* is het hier echter niet mee eens. Volgens de krant tonen televisiebeelden aan dat Van den Berg niet meer voor- of nadeel heeft gehad van de brug dan Verhoeven.⁹⁵

Ook de onbekendheid met de Friese taal van de verslaggevers, leidde soms tot ergernissen. De *Leeuwarder Courant* berichtte over een voorval waarbij de vader van de winnaar Jeen van den Berg op weg naar zijn zoon werd tegengehouden door een fotograaf. 'Mei ik der net iens by? Ik bin syn heit', zei vader Van den Berg. 'Gelukkig verstond een Friese fotograaf die taal en hij zorgde er voor, dat heit Van den Berg bij zijn zoon kwam', aldus de *Leeuwarder Courant*.⁹⁶

In 1963 was de belangstelling van de media voor de tocht niet minder. Maar er bleek bij de Nederlandse media nog steeds weinig kennis te zijn van de tocht. De Elfstedentocht kon worden gevolgd op zowel de radio als de televisie. In het *Friesch Dagblad* werden twee rijders gevraagd waarom ze mee wilden doen aan de tocht waarvan van te voren al werd voorspeld dat het een enorm zware tocht zou worden. De 'Hollander' die dit verslag deed bleek weinig gevoel te hebben voor de tocht en werd verbaasd aangekeken door twee rijders; ze zouden gek worden als ze de tocht zouden meemaken op radio en televisie.⁹⁷ De journalisten die verslag gingen doen van de Elfstedentocht waren van heinde en verre toegestroomd en werden in het hotel De Groene Weide bijeengebracht. De organisatie van de Elfstedentocht vertrouwde er niet op dat deze journalisten hun werk goed zouden doen. Volgens *De Telegraaf* werden de journalisten door de heren van de Elfstedentocht ingelicht over 'hoe ze hun plicht aan de publiciteit het beste konden voldoen'.⁹⁸

Buitenland

Ook in het buitenland begon men na de Tweede Wereldoorlog op de hoogte te raken van het grootschalige evenement dat in Nederland plaatshad. Eerder werd al gemeld dat er tijdens de tocht van 1954 drie Belgen en één Amerikaan meededen aan de tocht. In 1963 steeg het aantal buitenlandse deelnemers. Hoewel het Friese van de Elfstedentocht telkens benadrukt werd, gold dit niet wanneer buitenlanders gingen deelnemen.

Voor de Nederlandse krant *De Telegraaf* besteedde aandacht aan de buitenlanders. Werd er door de Friese media nog raar aangekeken tegen Nederlanders die wilden deelnemen aan de Friese tocht, *De Telegraaf* bekeek de buitenlanders op haar beurt weer sceptisch. 'Uit het buitenland

⁹⁵ 'Einde van een wonderlijke Elfstedentocht-legende', *Leeuwarder Courant*, 17 februari 1954.

⁹⁶ 'Opgetogen Nij-Beets huldigt met laaiend enthousiasme', *Leeuwarder Courant*, 4 februari 1954.

⁹⁷ 'Geweldige toeloop voor de Elfstedentocht', *Friesch Dagblad*, 17 januari 1963.

⁹⁸ 'Dagboek van een Leeuwardenganger', *Telegraaf*, 19 januari 1963.

komt belangstelling voor de tocht, die een halve eeuw geleden met 23 mensen begon en tot voor kort nog een zuiver nationale aangelegenheid was', verzuchte *De Telegraaf*.⁹⁹ Zo schaatsten 16 leden van een waterpoloclub uit Zweden, tien Amerikaanse militairen uit het bezettingsleger in West-Duitsland en drie Belgen de tocht.¹⁰⁰ *De Telegraaf* meldde dat er ook deelnemers uit Noorwegen, Engeland en Frankrijk meerijden.¹⁰¹ De krant twijfelde of de Zweden wel klaar waren voor de Elfstedentocht. De kracht vroeg zich af of zij wel konden wennen aan het Friese ijs. 'Kunnen zij, gewend aan gladde wedstrijdbanen, zich voorstellen hoe het ijs tussen Workum en Bolsward of in de buurt van Het Bildt eruit zal zien?', aldus *De Telegraaf*.¹⁰²

⁹⁹ 'Dagboek van een Leeuwardenganger', *Telegraaf*, 19 januari 1963.

¹⁰⁰ 'Optimistische geluiden van Elfstedentocht', *Friesch Dagblad*, 18 januari 1963; 'Stormloop op 'lage' startkaarten', *Leeuwarder Courant*, 17 januari 1963.

¹⁰¹ 'Record aantal toerrijders', *De Telegraaf*, 18 januari 1963.

¹⁰² 'Dagboek van een Leeuwardenganger', *Telegraaf*, 19 januari 1963.

Elfstedentochten van 1985 & 1997

De Elfstedentochten van 1985 en 1997 groeiden uit tot massale evenementen. Miljoenen Nederlanders volgden deze tochten op televisie of langs de kant. Ook de berichtgeving over de tocht veranderde. Een traditioneel aandachtspunt van de media kwam niet meer aan bod. Het werd minder van belang geacht waar de Friese voorkeur voor de overwinning naar toe ging. Maar daarnaast is er meer aandacht voor het commerciële aspect van de Elfstedentocht en ook het buitenland lijkt de tocht goed te ontdekken.

Fries of Nederlands

In de tweede helft van de twintigste eeuw groeide de Elfstedentocht uit tot een evenement met 16.000 deelnemers. Van 23 rijders tijdens de allereerste tocht in 1909 groeide het evenement uit tot een tocht waaraan in 1954 2735 rijders meededen, maar vanaf 1963 explodeerde het aantal rijders pas echt. De tocht in 1963 telde 9862 deelnemers, de tocht van 1985 16455 en in 1997 reden er 16688 schaatsers mee.¹⁰³ Van de rijders die in 1997 met de tocht meereden, kwam het grootste gedeelte nog uit Friesland.¹⁰⁴ Toch was ook de belangstelling om deel te nemen in de rest van Nederland groot. In 1985 was de belangstelling zo groot dat de organisatie naast het inschrijfadres in Leeuwarden nog tien andere inschrijfadressen door heel het land had geopend.¹⁰⁵ Voor de tocht konden zich 16.000 deelnemers inschrijven en deze werden volgens het *NRC Handelsblad* ook verwacht.¹⁰⁶ De commissaris van de Koning van Friesland in 1985 Hans Wiegel riep in diezelfde krant de verwachte miljoenen toeschouwers op om zoveel mogelijk thuis te blijven en het evenement via de rechtstreekse televisie-uitzending te volgen.¹⁰⁷ Het was voor het eerst dat de tocht ook een grootschalig toeschouwersevenement werd, waar ook Nederlanders voor naar Friesland kwamen.

Deze enorme belangstelling voor de tocht werd in Friesland met de nodige scepsis ontvangen. Opvallend is dat deze kritiek door Nederlandse kranten werd opgetekend. Het *NRC Handelsblad* schreef dat Friezen bang waren voor de invasie vanuit het westen. Volgens de krant waren veel Friezen niet blij met het feit dat de tocht die ooit min of meer een privégebeuren was voor de Friezen zelf, nu werd 'ontsierd door een legioen overmoedige westerlingen, dat zich met meer geestdrift dan zelfkritiek aan de barre tocht waagt.' De Friezen waren bang dat krukken uit het westen de Friezen voor de voeten zouden schaatsen en dat mensen die geen startbewijs hadden

¹⁰³ Elfstedensite, Over de tocht <<http://www.elfstedensite.nl/over-de-elfstedentocht/>> [Geraadpleegd op 23-5-2016].

¹⁰⁴ 'Tocht wordt door veel veteranen gereden', *NRC Handelsblad*, 4 januari 1997.

¹⁰⁵ 'Het wordt de tocht van klúnspecialisten', *Leeuwarder Courant*, 19 februari 1985.

¹⁰⁶ 'Toch Elfstedentocht', *NRC Handelsblad*, 19 februari 1985.

¹⁰⁷ 'Gouden plak met 8 briljanten voor winnaar', *NRC Handelsblad*, 20 februari 1985.

kunnen bemachtigen een bedreiging voor de openbare orde zouden gaan vormen.¹⁰⁸ Niet alleen de Friezen waren sceptisch. In *De Telegraaf* verscheen een column van columnist Leo Derksen met daarin een aantal 'tips' voor diegenen die de tocht wilden gaan rijden. Zijn laatste tip was: 'Blijf lekker thuis. Al die onzin is nergens goed voor; maar mocht u toch gaan: probeer in goed gezondheid de eindstreep te halen.'¹⁰⁹

De Nederlandse media meldde in 1997 dat de belangstelling voor de tocht vanuit Nederland enorm was. *De Telegraaf* schreef als volgt: 'Voor de Nederlanders bestond de wereld zaterdag alleen uit Nederland. Of om het nog preciezer te duiden: uit Friesland en Bartlehiem. Ruim 9 miljoen Nederlanders waren via televisie getuige. Daarnaast werd er geschat dat er enkele honderdduizenden tot ruim een miljoen mensen in Friesland naar de tocht zouden gaan kijken. Hiertussen zouden ongeveer een half miljoen niet-Friezen zijn.¹¹⁰ Kritiek dat er te veel aandacht was voor de tocht verwierp de krant: 'De critici – en die waren er ook – die vonden dat al die aandacht voor de Elfstedentocht wel erg overtrokken was, hebben gelijk als zij betogen dat er belangrijker zaken in de wereld zijn dan een schaatstocht over tweehonderd kilometer. Maar zij hebben niet gelijk als daaruit zou moeten volgen dat dit soort sportieve en mooie gebeurtenissen, waarbij een zeer groot deel van het volk, zich intens betrokken, dan maar achterwege moet blijven.' 'Het was een mooi, echt Nederlands schaatsfestijn zonder wanklanken en ergerlijk gedrag. De toeschouwers verdienen daarvoor alle lof', aldus *De Telegraaf*.¹¹¹

Toch was het ook in 1997 een Nederlandse krant, het *NRC Handelsblad*, die een tegengeluid liet horen. De krant liet de toenmalige burgemeester van Sneek Siebol Hartkamp aan het woord die een beeld schetste van de feestvreugde. In zijn eigen stad Sneek was er volgens hem helemaal geen sprake van een volksfeest en waren de meeste mensen na drie uur gewoon weer naar huis gegaan. Volgens de burgemeester was de gekte rondom de Elfstedentocht van buiten de provincie Friesland binnen gebracht. 'De Elfstedentocht is geëmancipeerd. Hij is van heel Nederland geworden, zeker sinds de twee edities van de jaren tachtig uitgebreid door de televisie in beeld zijn gebracht', vertelde de burgemeester. Toch was de burgemeester het gedeeltelijk eens met *De Telegraaf*. Hij vond de aandacht voor de tocht buitensporig, maar was van mening dat dat voor één dag mocht, omdat het een heroïsch evenement vol ontberingen was. Volgens het *NRC Handelsblad* verwachtte de burgemeester dat er vanuit Friesland kritiek geuit zou worden op de tocht. 'Het is beter dat zulke

¹⁰⁸ 'Friesland sceptisch over hysterie', *NRC Handelsblad*, 19 februari 1985.

¹⁰⁹ 'Dus toch nog', *De Telegraaf*, 20 februari 1985.

¹¹⁰ 'Gastvrij Friesland klaar voor tocht', *Friesch Dagblad*, 3 januari 1997; 'Stappen tegen vergrijzing in Elfstedentocht', *NRC Handelsblad*, 6 januari 1997.

¹¹¹ 'Volksfeest', *De Telegraaf*, 6 januari 1997.

kritiek in Friesland wordt geformuleerd, want als ze bezuiden van de Afsluitdijk wordt geuit, zal de provincie er zich uit chauvinisme vanzelf tegen verzetten', aldus de burgemeester.¹¹²

Commercie

'Wanneer de Friezen de overwinnaar van hun Elfstedentocht met dezelfde glans en glorie zullen omgeven en hem met geschenken en eerbewijzen zullen overladen als de oude Grieken het hun Olympische winnaars hebben gedaan, zal Jeen van den Berg uit Nij-Beets na vandaag een gelukkig en onbezorgd man zijn. Hij zal worden ingehaald in een landauer met acht paarden en een lauwerkrans om de slapen gedrukt krijgen. Hij zal vrijdom van belasting genieten en een abonnement voor het leven op een ereplaats in het theater. Men zal hem de kinderen wijzen als een heroïsch voorbeeld en hem ter staving van zijn triomf een standbeeld geven op de markt van zijn woonplaats, want Van den Berg heeft vandaag de negende Elfstedentocht gewonnen.' Dit schreef de *Nieuwe Rotterdamse Courant* op 3 februari 1954.¹¹³ Helaas voor Jeen van den Berg eerden de Friezen hun winnaars niet als de Grieken en leverde zijn overwinning hem weinig op, behalve de eer. Maar met het toenemen van de aandacht voor de tocht, werd de Elfstedentocht ook een aantrekkelijk evenement voor commerciële doeleinden. Hoeveel de rijders zelf overhielden aan de tocht wordt niet helemaal duidelijk, wel dat vooral Friesland probeerde te profiteren van de tocht. Dit bleek voor het eerst tijdens de tocht van 1963. De *Leeuwarder Courant* meldde dat souvenirs van Friesland en Leeuwarden stonden opgesteld in het hotel waar de rijders zich konden inschrijven voor de tocht.¹¹⁴

Maar pas vanaf de tocht van 1985 waren de commerciële belangen steeds nadrukkelijker aanwezig. Volgens Venbrux hoort het verdienen aan ijsvermaak bij de Nederlandse schaatscultuur. Hij geeft verschillende voorbeelden van bedrijven die de Elfstedentocht als reclamemiddel gebruikten. Zo ook een fabrikant van erwtensoep en rookworst die tankwagens vol snert aanvoerde om dit 'oer-Hollandse' product aan te prijzen.¹¹⁵ De media legden echter de nadruk op het voordeel dat Friesland uit de Elfstedentocht kon halen. Zo schreef het *Friesch Dagblad* dat de Elfstedentocht het beste TROP is dat Friesland zich kan bedenken. TROP staat in dezen voor het Toeristisch en Recreatief Ontwikkelingsplan Friesland. Ook zou het volgens de krant interessant zijn geweest om in de week na de Elfstedentocht een enquête te houden in Holland en dan het imago van Friesland te peilen. Het beeld van Friesland was volgens de krant niet zo gunstig en dat zou na de tocht wel eens anders kunnen zijn.¹¹⁶ De *Leeuwarder Courant* meldde dat een campingbedrijf al vlak na de Elfstedentocht aanmeldingen had ontvangen van Limburgers die hun zomervakantie in Friesland

¹¹² "Elfsteden-gekte is geen Friese uitvinding", *NRC Handelsblad*, 6 januari 1997.

¹¹³ 'J. van den Berg in ruim acht uur als winnaar terug', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 4 februari 1954.

¹¹⁴ 'Voorspelling om 8 uur: 150 wedstrijddrijders', *Leeuwarder Courant*, 17 januari 1963.

¹¹⁵ Venbrux, 'Op het ijs kent men 's lands wijs', 301-302.

¹¹⁶ 'Statistiekjes', *Friesch Dagblad*, 28 februari 1985.

wilden gaan doorbrengen. Een andere campinghouder: 'Ik denk dat heel wat mensen in het weekeinde zullen besluiten naar Friesland te gaan op vakantie'. Nog een andere campinghouder is minder positief: 'Fryslân by't winter is hiel oars as yn de simmer'.¹¹⁷ Het Nederlandse belang werd kort aangestipt toen Aafke Huininga van het Nederlands bureau voor toerisme aan het woord gelaten werd. Volgens haar betekende de tocht niet alleen een geweldige promotie van Friesland maar van heel ons land over de gehele wereld. 'Op die manier komt ons land weer echt goed in het nieuws, want zo'n evenement als de Elfstedentocht kent zijn gelijke niet in de wereld', aldus Huininga.¹¹⁸

Ook andere branches uit Friesland probeerden hun slag te slaan uit de Elfstedentocht. Het *NRC Handelsblad* noemde op wat er zoal op de markt verscheen: 'Truien, sjaals, buttons, koeken, Delfst-blauwe wandborden, taarten, ansichtkaarten en sterke drank: alles in Leeuwarden draagt dezer dagen het embleem of de naam van de Elfstedentocht. Ondernemend Friesland is zichtbaar ingesprongen op de schaatsmanie.' Om ook niet-Friezen te bedienen zetten sommige bedrijven een Nederlandse tekst op hun producten. Volgens de heer Schweigmann, voorzitter van de City Club Leeuwarden was de Elfstedentocht een 'prachtige promotie van het image van Leeuwarden en Friesland'. Dat niet ieder bedrijf per se winst wilde behalen bewees Beerenburg. De brouwer van het bekende Friese drankje had nauwelijks verdiend aan hun Elfstedenactie. 'Het gaat ons dan niet om het commerciële belang, maar eigenlijk alleen om de Elfstedentocht, de traditie', aldus het bedrijf.¹¹⁹

Friese Volk

Tijdens de tochten van 1985 en 1997 werd er minder stilgestaan bij de rol die de Friese bevolking speelde om de tocht soepel te laten verlopen dan tijdens de verslaggeving van oudere tochten. Het waren vooral de Friese media die stilstonden bij de rol die de Friezen speelden. Werden in 1963 de inwoners van Leeuwarden nog met behulp van geluidswagens opgeroepen om rijders onderdak te bieden, in 1985 geschiedde dit door advertenties in de twee Friese dagbladen. In 1985 garandeerden de Friezen een veilige tocht voor zowel de wedstrijd- als de toerrijder. Volgens de voormalige voorzitter van de Leeuwarder ondernemers-promotievereniging Cityclub hadden de vijfhonderdduizend Friezen een stilzwijgende afspraak met zichzelf gemaakt dat ze het schaatstraject zouden 'schoonhouden' van ijswandelaars: 'De Fries zal onder geen enkele voorwaarde het ijsgebeuren in gevaar laten komen. Mensen, die niets op het ijs te zoeken hebben, en daar toch komen, worden door de Friezen zelf met zachte hand verwijderd'.¹²⁰

¹¹⁷ 'Honderden nieuwe leden Friesche Elf Steden', *Leeuwarder Courant*, 23 februari 1985.

¹¹⁸ 'Ook buitenlanders mogen meedoen', *De Telegraaf*, 19 februari 1985.

¹¹⁹ 'Friezen spelen in op schaatsmanie met handel in attributen', *NRC Handelsblad*, 20 februari 1985.

¹²⁰ 'Friezen dulden geen chaos', *De Telegraaf*, 20 februari 1985.

In 1997 was er ook aandacht voor de professionele inzet van de Friese bevolking. Het *Friesch Dagblad* meldde dat Friesland klaarstond om de honderdduizenden gasten te ontvangen. 'De bevolking heeft rijders en belangstellenden massaal slaappleatsen aangeboden. Horeca, ziekenhuizen, politie en brandweer staan in de startblokken', aldus de krant.¹²¹ De politie was erg tevreden over het gedrag van de supporters en misdragingen van het publiek bleven nagenoeg uit.¹²² Ook de nummer twee van de tocht, Erik Hulzebosch was te spreken over het publiek. 'Al die Friezen die je toejuichen, dat is fantastisch', aldus Hulzebosch.¹²³

Hoewel de aandacht voor dit punt in de media afnam, kan toch worden geconcludeerd dat de bewering van Koolhaas dat het enthousiasme en betrokkenheid van het publiek een eeuw lang hetzelfde is gebleven klopt. Tijdens alle edities hielp de bevolking bij de organisatie, moedigde het de rijders aan of reed het zelf de tocht. Anders dan Koolhaas legden de media daarbij wel de nadruk op de Friese bevolking

Media

In de tweede helft van de twintigste eeuw groeide de Elfstedentocht uit tot een evenement met 16.000 deelnemers. Tussen de vijfhonderdduizend en een miljoen toeschouwers bekeken de edities van '85 en '97 in Friesland zelf en daarnaast bekeken miljoenen mensen de live-uitzending van de tocht op de televisie. De edities vanaf '85 waren wat media-aandacht betreft enorm.

Net als over de verslaggeving over de tochten van '54 en '63 was ook tijdens de latere edities de Friese pers niet altijd te spreken over de collega's. Ook nu paste de Nederlandse werkwijze niet bij het nuchtere, volkse karakter dat volgens de Friezen de tocht kenmerkte. In 1985 meldde het *Friesch Dagblad* dat het voor media buiten Friesland moeilijk was om de Elfstedentocht naar waarde en historie in te schatten. Dit herleidde de krant uit 'al de publicaties die over Nederland zijn uitgestort.'¹²⁴ Toch bleven de verslaggevers ook in 1985 weer naar Friesland komen. De *Leeuwarder Courant* schreef dat er gerekend werd op de komst van duizend journalisten uit binnen en buitenland. Vooral de televisie zou met groot materiaal uitrukken. Voor de buitenlandse journalisten waren er zelfs tolken aanwezig.¹²⁵ In de Frieslandhallen in Leeuwarden konden de rijders hun startbewijzen voor de tocht ophalen. Terwijl het daar steeds drukker werd, probeerden de televisie, presentatoren en tv-persoonlijkheden een strategische plek zochten in de steeds drukker wordende

¹²¹ 'Gastvrij Friesland klaar voor tocht', *Friesch Dagblad*, 3 januari 1997.

¹²² 'Politie had handen over voor animeertaken', *Friesch Dagblad*, 6 januari 1997.

¹²³ 'Mooiste dag van mijn leven', *Friesch Dagblad*, 4 januari 1997.

¹²⁴ 'Elfstedentocht ging langs kust Terschelling', *Friesch Dagblad*, 25 februari 1985.

¹²⁵ 'Het wordt de tocht van klúnspecialisten', *Leeuwarder Courant*, 19 januari 1985.

hal, zo meldde het *Friesch Dagblad*. Volgens de krant was dit een duidelijk on-Fries beeld, toch was dit geen groot probleem omdat de stemming er goed in zat.¹²⁶

In 1997 leidde de aanwezigheid en acties van de pers soms tot irritaties. Zo ging de NOS volgens de Friezen te nonchalant om met de Friese vlag. Deze hing achter presentator Mart Smeets in de tv-studio, maar dan op de kop. Veel Friezen klaagden daarover bij de NOS. Zelf bij Omrop Fryslân kwamen klachten hierover binnen en vragen of deze omroep de fout niet kon aangeven bij de collega's van de NOS. Desondanks duurde het lang voordat de fout werd rechtgezet, zo meldde het *Friesch Dagblad*.¹²⁷ Andere irritaties kwamen van de EHBO'ers. Journalisten zouden in de weg hebben gelopen bij de EHBO-posten omdat zij alleen maar oog hadden voor spectaculaire beelden.¹²⁸ *De Telegraaf* probeerde anders dan de NOS wel bij de Friezen in een positief daglicht te staan. Deze krant kopte in 1997 in het Fries. Het *Friesch Dagblad* deed hier trots verslag van. 'FRYSLÂN TIGE TANK! zo luidt *De Telegraaf* vandaag als enige landelijke krant in de Friese taal de Elfstedentocht uit. Voor wie na zaterdag nóg niet weet wat dat betekent, staat er in het klein een vertaling onder', aldus de krant. Het zou een idee geweest zijn van de eindredacteur die afkomstig was uit Friesland.¹²⁹

Buitenland

In 1997 reed de veelvoudig Olympische en wereldkampioen Johann Olav Koss voor Unicef mee met de tocht. 'Het was Nederland op zijn best', volgens de schaatser.¹³⁰ Naast Johann Olav Koss zagen de meeste buitenlandse media de tocht als een typisch Nederlands evenement. Toch waren enkele media zich bewust van de Friese wortels van de Elfstedentocht. In 1985 schreven de Friese kranten trots over het feit dat er in de buitenlandse kranten geschreven was over de Elfstedentocht. De Duitse tv-zender *ARD* nog niet goed van de topografie op de hoogte. Het *Friesch Dagblad* schreef dat de zender had gemeld dat 'de tocht over de Waddenzee zou zijn gegaan. Voor Terschelling 'een eiland dat u zich ongetwijfeld zult herinneren van uw vakantie. Er heerst hier een stemming, die eenmalig is in de historie. Net of de koningin een kind krijgt''.¹³¹ Het *Friesch Dagblad* meldde ook dat 'de meeste Amerikanen in volkomen onwetendheid zijn gebleven over de Elfstedentocht in het verre Nederland.' Toch wist de krant wel te verstellen dat *ABC news* twee minuten aan de tocht wijdde en dat de *New York Times* de sportbijlage begon met een vrij uitgebreid verslag. Waarin de 'Eleven Towns Race' werd getypeerd als de perfecte ansichtkaart uit Holland.¹³²

¹²⁶ 'Eerst op de kiek en dan echt het Elfstedenijs op', *Friesch Dagblad*, 21 februari 1985.

¹²⁷ 'Veel ergernis over Friese vlag op kop in tv-studio NOS', *Friesch Dagblad*, 6 januari 1997.

¹²⁸ 'EHBO: 'Pers is alleen maar op sensatie uit'', *Friesch Dagblad*, 6 januari 1997.

¹²⁹ 'Telegraaf kopt voor het eerst Friestalg', *Friesch Dagblad*, 6 januari 1997.

¹³⁰ 'Koss' enige wensen: massage en drankje', *Friesch Dagblad*, 6 januari 1997.

¹³¹ 'Elfstedentocht ging langs kust Terschelling', *Friesch Dagblad*, 25 februari 1985.

¹³² 'Eleven Towns tour' in VS sporadisch gemeld', *Friesch Dagblad*, 25 februari 1985.

De *Leeuwarder Courant* was iets positiever over de buitenlandse belangstelling. Volgens de krant was Friesland één dag het middelpunt van de wereld. 'Nou ja, bijna dan. Maar dat het 'bjusterbaar barren' van deze dertiende Elfstedentocht wereldnieuws was, blijkt uit de reactie in de buitenlandse bladen.' Er was volgens de krant aandacht voor de tocht door *Arab News* welke gelezen werd van Egypte tot Pakistan en ook in Canada en de Verenigde Staten werd er aandacht besteed aan de tocht. Volgens de *Leeuwarder Courant* had het Amerikaans magazine *Times* oog voor de provincie waarin de tocht verreden werd. Het schreef volgens de *Leeuwarder Courant* het volgende: 'De elf steden in kwestie liggen allemaal in Friesland, een noordelijke zuivelprovincie, waarvan het volk zijn eigen taal in stand houdt, het Fries, en dat zichzelf als een afzonderlijke natie beschouwt, zoals ook hun tocht als iets bijzonders wordt gezien'. Verder schreef het magazine ook over de vele vrijwilligers die het ijs veegden en onderdak aan de ridders boden, maar ook over de achthonderduizend toeschouwers en miljoenen televisiekijkers.¹³³

Deze aandacht voor de aandacht in het buitenland is heeft er volgens Venbrux mee te maken dat met deze bewonderende commentaren het evenement kan worden uitvergroot en het eigen zelfbeeld kan worden bevestigd. Ondanks dat is de belangstelling niet altijd zo groot als gedacht. Als het schaatsen in Nederland een grensoverschrijdend karakter heeft, wordt het al snel als een historische gebeurtenis ervaren.¹³⁴ In dit geval kan dit dus ook voor de provincie Friesland worden toegepast. In 1997 signaleerde de Nederland correspondent Siggie Weideman van de *Süddeutsche Zeitung* dit fenomeen ook. Het fenomeen typeerde hij als Nederlands, de Elfstedentocht daarentegen zag hij als Fries. Om verslag te doen van de tocht waren er buitenlandse journalisten naar Nederland gekomen. Dit waren er minder dan van tevoren werd verwacht. Dit was typische Nederlandse zelfoverschatting, vertelde Weidemann volgens het *NRC Handelsblad*. 'In Duitsland wordt een evenement niet groter omdat CNN er is. Dit is een Fries volksfeest met een internationale uitstraling, maar het is niet zo dat de hele wereld nu om Leeuwarden draait', aldus Weideman.¹³⁵

De Britse krant *The Guardian* had oog voor de Friese wortels van de Elfstedentocht. Maar volgens de krant keek de Friese bevolking niet heel positief tegen de Elfstedentocht aan. Volgens de krant was het evenement een nationaal Nederlands evenement en zagen de Friezen dit met lede ogen aan. De krant omschreef de Elfstedentocht als een nauwelijks gehouden schaatswedstrijd welke een nationale obsessie was geworden en ervoor zorgde dat grote massa's mensen naar de kanalen werden getrokken. Volgens de krant was er geen enkel ander sportevenement dat voor zoveel enthousiasme zorgde bij de Nederlanders. De winnaars van de tocht zijn vaak boeren en een goede training voor de tocht is het staand melken van koeien, wist de krant te vertellen. De Friezen hebben

¹³³ 'Een van de meest afmattende beproevingen in schaatswereld', *Leeuwarder Courant*, 28 februari 1985.

¹³⁴ Venbrux, 'Op het ijs kent men 's lands wijs', 301.

¹³⁵ 'Uitheimse pers begrijpt klunen niet', *NRC Handelsblad*, 4 januari 1997.

volgens de krant een nonchalante minachting voor hun wedstrijd, maar toch namen ze het iemand van buiten kwalijk als ze wonnen. Volgens de krant haatten de Friezen de winnaar van 1912 en 1917 omdat hij uit Arnhem kwam.¹³⁶ Dat dit wat sterk geformuleerd is, is eerder al aangetoond.

De overige kranten benaderden de tocht als een typisch Nederlands evenement. De krant *Scotland on Sunday* meldde dat de tocht niet vaak verreden werd door te zachte winters. En dat een half miljoen mensen in Friesland waren om de tocht te aanschouwen.¹³⁷ *The Washington Post* noemt de tocht een bijzonder festival waardoor het normale leven in Nederland tot stilstand komt en de mensheid respect toont aan 'blade runners'. Ook besteedde de krant aandacht aan het feit dat vrijwel iedereen dezelfde Unox-muts, met de nationale kleur oranje droeg.¹³⁸ *The Daily Telegraph* schreef dat de Nederlanders zich konden overgeven aan hun obsessieve liefde voor schaatsen. Volgens de krant schaatsten 16.000 over de kanalen van Holland, aangemoedigd door een half miljoen toeschouwers. Ook deze krant vertelde dat de beste training voor de tocht het melken van koeien zonder een stoeltje was.¹³⁹ De Britse krant *The Sunday Telegraph* verwees met de titel naar het Amerikaanse volkslied. 'Land of the freeze and home of the brave.' De krant schreef dat de legendarisch Nederlandse schaatsmarathon verreden werd in de provincie Friesland en dat velen al sinds jongens- en sporadisch meisjesjaren geld betaalden om aan de tocht mee te mogen doen als hij verreden werd.¹⁴⁰ Ook op een andere manier kwam in de buitenlandse media het Nederlandse karakter van de tocht aan bod. Een aantal kranten maakten gebruik van wat vaak als een typisch Nederlands symbool wordt gezien. *The Guardian*, *The Washington Post*, *The Daily Telegraph* en *The Sunday Telegraph* plaatsten een foto van schaatsers en een molen bij hun stuk.

¹³⁶ 'Ultimate endurance test on ice', *The Guardian*, 6 januari 1997.

¹³⁷ Voorpagina met foto, *Scotland on Sunday*, 5 januari 1997.

¹³⁸ 'Skaters take to ice as Holland freezes over', *The Washington Post*, 5 januari 1997.

¹³⁹ 'Dutch racers get their skates on', *The Daily Telegraph*, 6 januari 1997.

¹⁴⁰ 'Land of the freeze and home of the brave', *The Sunday Telegraph*, 12 januari 1997.

Conclusie

Het beeld dat in de in de inleiding geschetst wordt van de Elfstedentocht als typisch Nederlands evenement, is in de twintigste eeuw niet in de berichtgeving van de media terug te zien. Het beeld dat Nederlandse en Friese media schetsten van de Elfstedentocht was vooral Fries gekleurd. Zelfs enkele buitenlandse media waren op de hoogte van de Friese wortels van de tocht. Vooral de eerste edities laten het beeld zien van een Fries evenement. Naarmate er meer aandacht kwam voor de tocht en ook de Nederlanders de tocht ontdekten, wezen de kranten ook op de Nederlandse aspecten van de Elfstedentocht. Dit gebeurde met name door de Nederlandse media. De Friezen en Friese media bleven sceptisch ten opzichte van de Nederlandse belangstelling.

Een aantal aspecten kregen in de loop van de tijd minder aandacht. Zo werd er minder de aandacht gevestigd op de gastvrijheid en enthousiasme van het Friese volk. Daarnaast werd er minder aandacht besteed aan de thuisrijders en dat de Friezen deze graag zouden zien winnen. Meer aandacht kwam er voor de commercialisering van de Elfstedentocht. De media legden daarbij de nadruk op de winst die Friesland en Friese bedrijven en ondernemers uit de tocht konden halen. Deze bewegingen zijn vooral terug te zien in de berichtgeving over de massale Elfstedentochten van 1985 en 1997.

Maar ondanks de grotere aandacht voor de Nederlandse aspecten en de mindere aandacht voor Friese gastvrijheid en de Friese rijders, bleven zowel de Friese als de Nederlandse media de nadruk leggen op het feit dat het de Friese Elfstedentocht was.

Bibliografie

Bronnen

Friesch Dagblad

- 'Eerst op de kiek en dan echt het Elfstedenijs op', *Friesch Dagblad*, 21 februari 1985.
- 'EHBO: 'Pers is alleen maar op sensatie uit'', *Friesch Dagblad*, 6 januari 1997.
- 'Eleven Towns tour' in VS sporadisch gemeld', *Friesch Dagblad*, 25 februari 1985.
- 'Elfstedenrijder gehuldigd in De Groene Weide', *Friesch Dagblad*, 19 januari 1963.
- 'Elfstedenrijders geven hun mening', *Friesch Dagblad*, 9 februari 1954.
- 'Elfstedensfeer in de Friese Hoofdstad', *Friesch Dagblad*, 3 februari 1954.
- 'Elfstedentocht ging langs kust Terschelling', *Friesch Dagblad*, 25 februari 1985.
- 'Finish op Groote Wielen geen te groot bezwaar', *Friesch Dagblad*, 18 januari 1963.
- 'Gastvrij Friesland klaar voor tocht', *Friesch Dagblad*, 3 januari 1997.
- 'Geweldige toeloop voor de Elfstedentocht', *Friesch Dagblad*, 17 januari 1963.
- 'Hollandse wijsheid over de Elfstedentocht', *Friesch Dagblad*, 4 februari 1954.
- 'In record-tempo langs de elf Friese steden', *Friesch Dagblad*, 3 februari 1954.
- 'Jeen vd Berg: 'Zonder Uitham was ik nergens gebleven!'', *Friesch Dagblad*, 19 januari 1963.
- 'Koss' enige wensen: massage en drankje', *Friesch Dagblad*, 6 januari 1997.
- 'Mooiste dag van mijn leven', *Friesch Dagblad*, 4 januari 1997.
- 'Optimistische geluiden van Elfstedentocht', *Friesch Dagblad*, 18 januari 1963.
- 'Politie had handen over voor animeertaken', *Friesch Dagblad*, 6 januari 1997.
- 'Reinier Paping winnaar', *Friesch Dagblad*, 19 januari 1963.
- 'Statistiekjes', *Friesch Dagblad*, 28 februari 1985.
- 'Telegraaf kopt voor het eerst Friestalg', *Friesch Dagblad*, 6 januari 1997.
- 'Veel ergernis over Friese vlag op kop in tv-studio NOS', *Friesch Dagblad*, 6 januari 1997.

Leeuwarder Courant

- 'Amerikaanse Fries', *Leeuwarder Courant*, 4 februari 1954.
- 'Bij Bartlehiem waarde het spook van de oververmoeidheid weer rond', *Leeuwarder Courant*, 4 februari 1954.
- 'De Elfstedentocht en -wedstrijd', *Leeuwarder Courant*, 13 februari 1929.
- 'De Elfstedentocht en -wedstrijd', *Leeuwarder Courant*, 12 februari 1929.
- 'De Elfstedenwedstrijd in 8 uur 44 min. 6 sec.', *Leeuwarder Courant*, 23 januari 1942.

'Drie Jeenen: Van den Berg, Nauta en Westen zijn van de partij', *Leeuwarder Courant*, 17 januari 1963.

'Een van de meest afmattende beproevingen in schaatswereld', *Leeuwarder Courant*, 28 februari 1985.

'Einde van een wonderlijke Elfstedentocht-legende', *Leeuwarder Courant*, 17 februari 1954.

'Elfsteden-ijstraject is beter dan ooit', *Leeuwarder Courant*, 1 februari 1954.

'Elfstedenbestuur zette de inschrijvingen stop!', *Leeuwarder Courant*, 18 januari 1963

'Elfstedentocht', *Leeuwarder Courant*, 12 januari 1909.

'Elfstedentocht: cracks sneuvelen', *Leeuwarder Courant*, 18 januari 1963.

'Elfstedentochters zoeken nog logies', *Leeuwarder Courant*, 17 januari 1963.

'Elfstedentocht is begonnen als een elfstedenfeest', *Leeuwarder Courant*, 3 februari 1954.

'Het wordt de tocht van klúnspecialisten', *Leeuwarder Courant*, 19 februari 1985.

'Honderden nieuwe leden Friesche Elf Steden', *Leeuwarder Courant*, 23 februari 1985.

'Naklanken van den Elfstedentocht', *Leeuwarder Courant*, 24 januari 1942.

'Ongeveer drieduizend Elfstedenrijders meldden zich voor monsterrit', *Leeuwarder Courant*, 3 februari 1954.

'Opgetogen Nij-Beets huldigt met laaiend enthousiasme', *Leeuwarder Courant*, 4 februari 1954.

'Prijsuitreiking werd een gezellige bijeenkomst', *Leeuwarder Courant*, 4 februari 1954.

'Stormloop op 'lage' startkaarten', *Leeuwarder Courant*, 17 januari 1963.

'Twaalfde tocht wordt zwaarste uit historie', *Leeuwarder Courant*, 17 januari 1963.

'Voorspelling om 8 uur: 150 wedstrijdrijders', *Leeuwarder Courant*, 17 januari 1963.

'Zo ging dat vroeger bij Elfstedentochten', *Leeuwarder Courant*, 2 februari 1954.

Leeuwarder Nieuwsblad

'De Elfstedentocht', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 7 februari 1912.

'De Elfstedentocht', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 14 februari 1929.

'De Elfstedentocht', *Leeuwarder Nieuwsblad*, 27 maart 1929.

Nieuwe Rotterdamse Courant

'De dag van de Elfstedenrecords', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 23 januari 1942.

'De Elf-Steden-wedstrijd', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 6 februari 1912.

'De Elfstedentocht', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 7 februari 1912.

'De Elfstedentocht', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 13 februari 1929.

'De Elfstedentocht was een waar sportief genoeg', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 4 februari 1954.

'Elfstedensfeer rondom de Oldehove', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 22 januari 1942.
'Elfstedentocht begint met valpartij', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 18 januari 1963.
'J. van den Berg in ruim acht uur als winnaar terug', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 4 februari 1954.
'Leeuwarden in elf-steden-sfeer', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 20 januari 1942
'R. Paping wint in elf uur de Elfstedentocht', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 19 januari 1963.
'Uit den Elfstedentocht', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 16 februari 1929.
'5000 schaatsrijders in Friesland', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 22 januari 1942.

NRC Handelsblad

'Elfsteden-gekke is geen Friese uitvinding'', *NRC Handelsblad*, 6 januari 1997.
'Friezen spelen in op schaatsmanie met handel in attributen', *NRC Handelsblad*, 20 februari 1985.
'Friesland sceptisch over hysterie', *NRC Handelsblad*, 19 februari 1985.
'Gouden plak met 8 briljanten voor winnaar', *NRC Handelsblad*, 20 februari 1985.
'Stappen tegen vergrijzing in Elfstedentocht', *NRC Handelsblad*, 6 januari 1997.
'Tocht wordt door veel veteranen gereden', *NRC Handelsblad*, 4 januari 1997.
'Toch Elfstedentocht', *NRC Handelsblad*, 19 februari 1985.
'Uitheimse pers begrijpt klunen niet', *NRC Handelsblad*, 4 januari 1997.

Nieuwsblad van Friesland

'Prachtig geslaagde zevende Elfstedentocht', *Nieuwsblad van Friesland*, 23 januari 1942.

Telegraaf

'Bijna huilde ik bij de finish', *De Telegraaf*, 19 januari 1963.
'Dagboek van een Leeuwardenganger', *Telegraaf*, 19 januari 1963.
'De Elfstedentocht en -wedstrijd', *De Telegraaf*, 7 februari 1912.
'Dus toch nog', *De Telegraaf*, 20 februari 1985.
'Elfstedentocht heeft een magische klank', *De Telegraaf*, 2 februari 1954.
'Elfstedentocht van enkel schaatsjoliijt', *De Telegraaf*, 4 februari 1954.
'Friezen dulden geen chaos', *De Telegraaf*, 20 februari 1985.
'Hollands grootsche ijstraditie herleeft', *De Telegraaf*, 12 februari 1929
'Kort voor Harlingen grepen zes rijders naar de zege', *De Telegraaf*, 4 februari 1954.
'Laatkomers op valreep nog toegelaten', *De Telegraaf*, 18 januari 1963.
'Leeuwarden komt reeds in sfeer', *De Telegraaf*, 17 januari 1942.
'Monstertocht een vreugdedans', *De Telegraaf*, 4 februari 1954.
'Ook buitenlanders mogen meedoen', *De Telegraaf*, 19 februari 1985.

'Record aantal toerrijders', *De Telegraaf*, 18 januari 1963.
'Sietse de Groot wint Elfstedentocht', *De Telegraaf*, 22 januari 1942.
'Tocht der mysteriën', *De Telegraaf*, 23 januari 1942.
'Volksfeest', *De Telegraaf*, 6 januari 1997.
'Zevende Elfstedentocht belooft ideaal te worden', *De Telegraaf*, 19 januari 1942.

Buitenlandse kranten

'Dutch racers get their skates on', *The Daily Telegraph*, 6 januari 1997.
'Land of the freeze and home of the brave', *The Sunday Telegraph*, 12 januari 1997.
'Skaters take to ice as Holland freezes over', *The Washington Post*, 5 januari 1997.
'Ultimate endurance test on ice', *The Guardian*, 6 januari 1997.
Voorpagina met foto, *Scotland on Sunday*, 5 januari 1997.

Literatuur

Bottenburg, Maarten van, 'Historiografie van de Nederlandse sportgeschiedenis', *Theoretische Geschiedenis* 25 (1998), 12-24.
Koolhaas, Marnix, 'Bartlehiem. De Elfstedentocht als icoon van de Nederlandse schaatscultuur', in: Wim van den Doel (red), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam, 2005), 309-321.
Pas, Niek, 'Grand Départ', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 128 (2015), 457-469.
Pleij, Herman, *Moet kunnen. Op zoek naar een Nederlandse identiteit* (Amsterdam, 2014).
Stevens, Theo, 'Sport en sportgeschiedenis in Nederland', *Groniek* 32 (1999), 247-252.
Stokvis, Ruud, 'Belgium and The Netherlands', in: S.W. Pope en John Nauright (red.), *Routledge Companion to Sports History* (New York, 2010), 350-359.
Venbrux, Eric, 'Op het ijs kent men 's lands wijs. Over de betekenis van het schaatsen', in: Huub de Jonge (red.), *Ons soort mensen. Levensstijlen in Nederland* (Nijmegen, 1997) 273-311.

Websites

Koninklijke Vereniging de Friesche Elf Steden, Historie <<https://www.elfstedentocht.frl/de-vereniging/historie/>> [geraadpleegd op 19-04-2016].
Elfstedensite, Over de tocht <<http://www.elfstedensite.nl/over-de-elfstedentocht/>> [Geraadpleegd op 23-5-2016].